

Money, money, money...

Postulati zapadnjačke kulture s kojima smo suočeni u suvremenim globalizacijskim trendovima pokušavaju nam nametnuti kao činjenicu da su bogatstvo i novac najveća vrijednost te da je mnogo važnije imati nego biti. Stihovi koji sugeriraju da novac pokreće svijet i da je zabavno u svijetu bogatih te izreka *Vrijeme je novac*, suprotstavljaju se domaćim izrekama *Novac ljude kvvari*, i *Novac je dobar sluga, a loš gospodar*. Kako naći ravnotežu između tih dviju krajnosti u ovim turbulentnim ili možda apokaliptičnim vremenima, u kojima teorije zavjere krstare svijetom koji se nalazi na rubu nuklearne katastrofe? Kuda hrli čovječanstvo u srazu istoka i zapada, u trenutcima kad se *sposobni* trude da zarade i pronađu rupu u zakonu, a *nesposobni* sjede i pitaju se: *Kud plovi ovaj brod?* Je li taj egzistencijalni kaos odraz opće klime pod okriljem straha od nove pandemije i globalne ekonomske krize koja se na poseban način prelama europskim prostorom? Nalazimo li se pred totalnim reprogramiranjem čovječanstva i hoće li *Agenda 2030* donijeti novo ropstvo ili potpuno oslobođenje? Hoće li *okultna oligarhija zapada* u cilju akumuliranja dobiti dovesti do potpune atomizacije obitelji kao *osnovne ćelije društva*? Bez obzira na to kako odgovorimo na sva postavljena pitanja, *nigdar ni bilo da ni nekak bilo* neovisno o tome koliko novca, soldi ili penez imali u džepu. Stoga ćemo u ovome prilogu vidjeti kako je novac pokrenuo motivaciju hrvatskih frazema neovisno o tome je li on formalna sastavnica frazema ili je odraz njegove pozadinske slike i semantičkoga taloga.

Novac se obično definira kao moderno sredstvo razmjene, tj. platežno sredstvo u robno-novčanoj razmjeni. Takva je razmjena uslijedila nakon prvotne robne razmjene. Čak i klasični latinski naziv za novac, *pecunia* (od latinskoga *pecus* 'stoka, blago') upućuje na doba kad je stoka, u primitivnoj robnoj razmjeni, služila kao svojevrsan prirodni novac. Osim stoke kao platežno sredstvo tijekom povijesti služili su sol, žito, duhan, vino, riža,

stoka, krzno, kornjačevina, različite vrste kamenja i školjaka, zubi kita i dupina, kljove, koža, čelik, bakar, željezo, srebro, zlato itd. I sam naziv hrvatske valute kune odabran je kao podsjetnik na važnu ulogu kunovine u monetarnoj povijesti Hrvatske. Naime, krzno kune služilo je kao sredstvo naturalnoga plaćanja i povijesni zapisi pokazuju da se njime plaćao porez u srednjovjekovnoj Slavoniji, Primorju i Dalmaciji. U razvijenim je

civilizacijama naturalnu razmjenu potisnuo metalni novac, koji se obično izrađivao od plemenitih metala. To su isprva bili grumeni, šipke ili predmeti od metala koji su se morali vagati da bi se ustanovila njihova masa, a prema njoj i vrijednost. Spomen na tu razvojnu fazu može se vidjeti u mnogim starim i suvremenim nazivima novčanih jedinica, npr. *talent* prema starogrčkom *τάλαντον* 'tezulja', *lira* prema latinskom *libra* 'vaga' ili *funta* prema latinskom *pondus* 'uteg, težina'. Poslije je novac dobio točno određen oblik i veličinu, tj. težinu, i najstariji takav novac postojao je na Kreti još prije 1500. godine prije Krista u obliku zlatnih bikovskih glava te zlatnih ili bakrenih poluga u obliku oderane životinjske kože s oznakom mase. Prvi pravi novac, tj. kovani novac s oznakom finoće i mase kovine, u onakvu obliku kakav nam je danas poznat, bio je u uporabi u 7. stoljeću prije Krista kod Lidijaca u Maloj Aziji. Lidijce su slijedili i grčki gradovi u Maloj Aziji, a zatim Atena i Sparta. Međutim, još prije Lidijaca, od početka 1. tisućljeća prije Krista, Kinezi su imali brončani novac koji je tijekom razvoja dobio okrugao oblik s četverokutnom rupom u sredini i održao se do 20. stoljeća, kad su počeli kovati srebrni novac. Stari su Rimljani počeli kovati svoj novac razmjerno kasno i on je isprva bio bakreni, a zatim srebrni i zlatni. Međutim, njihovo novčano gospodarstvo postalo je model u Europi u kojoj su se tijekom vremena rađale i nestajale mnoge novčane jedinice: pfenig, šiling, marka, funta, denar, forinta, groš, cekin, dukat, talir, kruna... Od sredine 19. stoljeća u novčani promet sve više ulazi sitan novac, koji se kovao od manje vrijednih kovina, ali i papirnati novac, koji se konačno afirmirao tek tijekom Prvoga svjetskog rata. Iako je Hrvatska s obzirom na svoj povijesni položaj bila upoznata s mnogim već spomenutim monetama, poznato je da je najstariji hrvatski novac novac Bijelih Hrvata. U 10. stoljeću poslije Krista novac su kovali i hrvatski kneževi Slavinkovići, a krajem 11. i početkom 12. stoljeća na području Hrvatske herceg Andrija kovao je srebrne denare i poludenare po uzoru na frizaticke, pa se nazivaju hrvatski frizaticki. Njegovi su sljedbenici inaugurirali banske denare ili banovce, na kojima je tijekom 13. i 14. stoljeća bio utisnut lik kune. U hrvatskim numizmatičkim krugovima posebno mjesto zauzimaju groševi i taliri, kovanice Nikole III. Zrinskoga, koje se ističu svojom ljepotom. U kasnijim su se vremenima Hrvati u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca te u bivšoj Jugoslaviji služili dinarima i parama, a u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj kao platežno sredstvo upotrebljavala se kuna. Nakon ostvarenja tisućljetnoga sna u Hrvatskoj su kratko u optjecaju kao privremena valuta bili hrvatski dinari, a 30. svibnja 1994. godine puštene su u promet hrvatske kune i lipe, koje će krajem ove 2022. godine otići u ropotarnicu povijesti, te će se u Hrvatskoj ulaskom u europski monetarni sustav početi upotrebljavati euro.

Prema istraživanju Željke Fink iz 2008. godine, koje je objavljeno u članku *Trošimo li do zadnje pare ili lipe?* (*Novčane jedinice u hrvatskoj frazeologiji*), frazemi povezani s novcem ili novčanim jedinicama mogu se podijeliti u dvije skupine: 1. frazemi koji u svojem sastavu imaju naziv za opći pojam *novac* ili koju konkretnu novčanu jedinicu, a njihovo značenje uglavnom ostaje u financijskome području te 2. frazemi koji na formalnome planu nemaju u svojem sastavu naziv za opći pojam *novac* ili koju konkretnu novčanu jedinicu, ali njihov semantički talog ili etimologija vode prema frazeološkome značenju povezanom s pojmom financijske vrijednosti ili imovinskoga stanja. U frazeme koji svojim semantičkim talogom ili etimologijom vode prema frazeološkome značenju povezanom s pojmom financijske vrijednosti ili imovinskoga stanja mogu se ubrojiti frazemi *zlatno tele* i *košta (stoji) što kao svetoga Petra kajgana*. U biblijskome zoonimnom frazemu *zlatno tele* zlato u prvome redu upućuje na metal od kojega je tele izrađeno, a posredno na vrijednosni element te razvija frazemesko značenje koje se odnosi na novac i bogatstvo kao cilj i svrhu. Frazem *košta (stoji) što kao svetoga Petra kajgana*, čija je etimologija već bila predmetom obrade u našoj rubrici, upućuje na visoku cijenu kojega predmeta. Također, u drugu skupinu frazema ulaze i frazemi koji se uklapaju u opći koncept bogatstvo – siromaštvo, koji je plodan u mnogim jezicima.

Mnogi hrvatski frazemi sa sastavnicom *džep* svojim semantičkim talogom upućuju na mjesto pohrane novca te razvijaju frazemeska značenja koja se odnose na: materijalni interes (*gledati kroz <svoj> džep na što, gledati samo svoj džep*), posjedovanje ili neposjedovanje novca (*imati prazan džep (džepove)* ili *biti prazna džepa (džepova), imati pun (dubok) džep (džepove)*), plaćanje ili način plaćanja (*uhvatiti se za džep, iz svoga (vlastitoga) džepa ili iz svoga vlastitog džepa [platiti/plaćati i sl.]*), bogaćenje (*napuniti <svoj> džep (džepove)*), velik izdatak ili velik trošak (*osjetiti na svom džepu, posegnuti duboko u džep; udariti (opaliti, lupiti i sl.) po džepu koga*), prisvajanje novca ili krađu (*staviti/stavljati (strpati/trpati i sl.) u svoj džep što ili staviti/stavljati (strpati/trpati i sl.) sebi (si) u džep što, lijeva ruka desni džep*), cjenovnu dostupnost ili nedostupnost (*za svaki (svačiji) džep je što, to nije za moj džep*).

U koncept bogatstva ulaze i frazemi koji razvijaju opće frazemesko značenje ‘bogato živjeti’, kojima se apostrofira lagodan život pojedinca, tj. život u raskoši ili blagostanju i obilju (*živjeti kao bubreg u loju, život na velikoj (visokoj) nozi, plivati (živjeti) u slasti i lasti (masti), živjeti na velikoj (visokoj) nozi, živjeti u svili i kadifi*) te oni koji upućuju na enormno bogatstvo pojedinca (*pun kao brod, bogat kao Krez*). S druge strane, u koncept siromaštva ulaze frazemi koji se frazemeskim značenjem odnose na osiromašenje, materijalnu propast (*odnijeti (nositi i sl.) gaće na štapu, ostati bez gaća, pasti (doći, spasti) na prosjački štap, pasti na niske grane*), ali i stanje potpunoga siromaštva, bez obzira na to je li riječ o nepostojanju stambenoga prostora ili nedostatku sredstava za život (*biti bez kuće i kućišta ili nemati ni kuće ni kućišta, <i> gol i bos, gol (siromašan, ubog) kao crkveni miš, živjeti na (o) krubu i vodi*).

U frazemima koji u svojem sastavu imaju naziv za opći pojam *novac* nosiva imenička sastavnica može biti zamijenjena imenicom *pare* ili žargonizmima *lova*, *šuška*, *perje* (bez obzira na njihovu čestotnost ili generacijsku distribuciju) i ti su frazemi samo djelomično desemantizirani jer imeničke sastavnice nisu izgubile svoje primarno leksičko značenje, a frazeološko značenje koje razvijaju odnosi se na neki oblik razmjene dobara ili imovinsko stanje. Ti se frazemi frazemskim značenjem odnose na: posjedovanje veće ili velike količine novca, pri čemu može biti riječ o privremenoj dobroj ili zadovoljavajućoj materijalnoj situaciji ili o trajnijemu stanju (*biti pri novcu* (*parama*, *lovi*), *biti u lovi*, *plivati* (*valjati se*) *u novcu* (*parama* i *sl.*), *ležati* (*spavati*) *na novcu* (*parama* i *sl.*), *imati novca* (*para*) *kao pljeve* (*blata*), *biti pun novaca* (*para*) *ko salpa govana*), oskudijevanje u novcu ili nedostatak novca (*biti kratak s novcem* (*lovom*)), nerazumno trošenje novca na pogrešnim mjestima ili na nepotrebne stvari, tj. razbacivanje (*baciti/bacati novac* <na što>, *baciti/bacati novac u vodu*, *baciti/bacati novac kroz prozor*), jeftinu kupovinu ili prodaju (*za sitne* (*male*) *novce* (*pare* i *sl.*)), štednju novca bez obzira na to je li riječ o štednji kod kuće, štednji za budućnost ili za slučaj nevolje (*držati* (*čuvati*) *novac u čarapi*, *staviti/stavljati* (*ostaviti/ostavljati* i *sl.*) *novac na stranu*, *čuvati* (*ostavljati*, *štedjeti*) *bijele novce za crne dane*), način na koji se dolazi do novca (*novac kaplje* (*pada*), *zgrnuti/zgrtati novac* (*pare*)). Jedini frazem u kojemu je sastavnica *novac* desemantizirana frazemom je *htjeti* (*željeti* i *sl.*) i *ovce* i *novce*, kojim se izražava nerealno posjedovanje i razvija frazemsko značenje 'htjeti (željeti i sl.) i jedno i drugo (sve bez iznimka), ne htjeti se ničega odreći'. U tome je frazemu zbog rime nemoguća zamjena nosive sastavnice kao i u frazemu s imeničkom žargonskom sastavnicom *lova do krova*, koji se frazemskim značenjem odnosi na veliku količina novca koju pojedinac posjeduje.

Činjenicu da je zlato tijekom povijesti imalo funkciju novca, tj. bilo platežno sredstvo, potvrđuje frazem *platiti/plaćati subim zlatom* <što> u značenju 'skupo platiti/plaćati za što, ne žaliti novac za što, biti spreman skupo platiti što' i upotrebljava se kada se želi naglasiti kupovina skupocjene robe i predmeta koji su nam toliko važni da smo za njih spremni izdvojiti veliku i često pretjeranu količinu novca. Na zagasitožutoj boji zlata kao odlici vrhunske kvalitete počiva i semantički talog poredbenoga pridjevnog frazema *žut kao cekin*. Iako je u pozadini frazema slika zlatnika, tj. dukata (prema talijanskom *zecchino*), u frazemu je boja dominantna u odnosu na vrijednosnu komponentu. Frazemom *žut kao cekin* obično se opisuje boja vina, ulja i drugih namirnica kod kojih je žuta boja poželjna i znak je vrhunske kvalitete.

Među frazemima u kojima se pojavljuje koja konkretna novčana jedinica najčešća je sastavnica *para*. Para se kao novčana jedinica upotrebljavala u nekoliko država u kojima su živjeli Hrvati, od Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca do bivše Jugoslavije i bila je u optjecaju da prosinca 1991. godine. Već smo vidjeli da sastavnica *para* može zamijeniti u

mnogim frazemima sastavnicu *novac* (*biti pri novcu* (*parama*), *plivati* (*valjati se*) u *novcu* (*parama*), *ležati* (*spavati*) na *novcu* (*parama*)...), a uvođenjem novih novčanih jedinica od 1994. godine u nekim je frazemima moguća zamjena sastavnice *para* odgovarajućom novom sastavnicom *lipa*, pa čak i *kuna*. Frazezi sa sastavnicom *para* i njezinim inačicama svojim se frazemskim značenjem odnose na: negaciju vrijednosti (*ne vrijedi ni prebijene pare*, *ne vrijedi ni pet para* (*lipa*)), loš materijalni položaj (*biti bez prebijene pare* (*lipe*) ili *nemati* <ni> *prebijene* (*prebite*, *šuplje*) *pare* (*lipe*, *kune*)), trošenje novca (*do zadnje* (*posljednje*) *pare* (*lipe*)), pretjeranu štedljivost ili škrtost (*drhtati nad svakom parom* (*kunom*)), zarađivanje ili posjedovanje veće količine novca (*mlatiti* (*zgrtati*) *pare* (*lovu*), *ima tko para ko govana*), neposjedovanje novca (*biti pun para kao govno vitamina*, *biti pun para kao žaba dlaka*), omalovažavanje ili obezvrjeđivanje čega (*ne davati ni pet para* (*lipa*) *za* (*na*) *što*) i trošenje novca (*svrbe pare koga*). Kao i frazem *htjeti* (*željeti i sl.*) i *ovce i novce* i frazem *htjeti* (*željeti i sl.*) i *jare i pare* izražava nerealno posjedovanje, a kako je zasnovan na rimi, u njemu nije moguća zamjena novčane sastavnice.

Zaključno možemo naglasiti da kod frazema s novčanim jedinicama postoji tendencija stvaranja frazeomodela u kojima opća struktura i raspored sastavnica bivaju netaknuti, a frazemsko se značenje ne mijenja zamjenom frazemske sastavnice za novčanu jedinicu (npr. *do zadnje* (*posljednje*) *pare*, *do zadnje* (*posljednje*) *lipe*, *do zadnje* (*posljednje*) *kune*, *do zadnjega* (*posljednjega*) *centa*, *do zadnjega* (*posljednjega*) *eura*). Prema navedenom modelu i u frazemima sa sastavnicom *dinar*, koji se sve rjeđe upotrebljavaju (npr. *biti bez dinara*, *drhtati nad svakim dinarom*, *nemati ni dinara*), dolazi do zamjene s drugim novčanim jedinicama. Ostaje nam da vidimo kako će na hrvatske frazeze i produktivnost frazeomodela utjecati promjena novčanih jedinica ulaskom u eurozonu.

Osim *dinara*, *para*, *kuna* i *lipa* u hrvatskome frazeološkom fondu pojavljuju se i druge novčane jedinice čija je čestotnost veoma slaba (*primiti/primati* (*uzeti/uzimati*) *za gotov groš*, *za svoj groš*, *za šaku dolara*, *ne vrijedi ni filira*, *ni do pol forinte*, *ne vrijedi ni* <*svoje*> *banice što*). Među njima je etimološki najzanimljiviji frazem *dati/davati* <*svoj*> *obol čemu*, koji u prvi mah ne bismo ni uključili u skupinu frazema o kojima je ovdje riječ. Međutim, u frazemu *dati/davati* <*svoj*> *obol čemu* u značenju 'dati/davati doprinos (prilog) čemu' nalazi se naziv za staru grčku novčanu jedinicu *obol* (prema grčkom ὀβολός 'metalni štapić, ražnjić; novčić'), koju danas teško

možemo povezati s novčanom razmjenom jer je povijesnoga karaktera. Obol je u prvome redu bio sitan srebrni novac u staroj Grčkoj koji je predstavljao šestinu drahme i težio oko 0,73 grama. Šest obola količina je koja stane u šaku. Obol je imao veliku ulogu u pogrebnim običajima i stavljao se u pokojnikova usta, točnije pod jezik, da mu služi kao popudbina. Prema grčkoj mitologiji, njime bi se starac Haron, sin Tame i Noći, koji je bio brodar u Hadu, namirio za prevoženje mrtve duše s jedne na drugu stranu obale rijeke Aheront, jedne od pet podzemnih rijeka koju optače rijeka Stiks.

Duše onih koji nisu zakopani s dovoljno novca bile su prisiljene lutati podzemljem dok im nije dopušteno da prijeđu na drugu obalu. Kako cijena prijevoza ovisi o inflaciji, neki izvori navode da su pokojnici sahranjivani s dvama novčićima kojima su se prekrivali njihovi kapci. U srednjovjekovnoj Slavoniji, *obolus* ili *obulus* vrijedio je 1/2 banskoga denara. Poslije je u prenesenome smislu *obol* označivao svaki maleni novčani prilog ili donaciju te općenito bilo kakav duhovni ili materijalni doprinos.

Onim generacijama koje nisu previše moderne, a više ni tako mlade, koje su odgojene u nekim drugim vremenima u kojima *mister dollar* nije mjerilo svih stvari, ostaje da vjeruju u iskustvene parole kojima je protkan domaći melos koji daje svoj obol odgovorima te da i dalje pjevušimo od sjevera do juga hrvatske kifle čuvenu Grdovićevu *nije u šoldima sve...*) ili da poučeni stihovima Špišićeve pjesme *dolar i lira su hrpe papira // i sreću ne kupujem za njih // moja moneta je šira od svijeta // i zove se osmijeh ili stih*) znamo cijeniti pravo bogatstvo i prave životne vrijednosti koje se novcem ne mogu kupiti.

.....
 U frazemu *dati/davati* <*svoj*> *obol* čemu u značenju 'dati/ /davati doprinos (prilog) čemu' nalazi se naziv za staru grčku novčanu jedinicu *obol* (prema grčkom *ὀβολός* 'metalni štapić, ražnjić; novčić'), koju danas teško možemo povezati s novčanom razmjenom jer je povijesnoga karaktera.

